

framväxande modernt samhälle, sekularisering och professionalisering ges uppmärksamhet.

I det sjunde kapitlet återvänder vi till Danmark och till ett fokus på lagstiftning och hur den formar en ny politisk medborgare under 1800-talet. Det framkommer bland annat hur ett ansvar för de fattiga är en del av en medborgares ansvar i det offentliga.

Antologins åttonde kapitel berör det danska stödet till Sverige och Finland under svälten 1867–1868. Detta sammanfaller med frivillig filantropi. Här förs begreppet psykologisk närhet in för en förståelse av den vidgade hjälpen utanför nationens egna gränser.

Även om det sociala ansvarstagandet ansågs ligga i den medborgerliga skyldigheten, växte det fram en på frivillighet baserad hjälpverksamhet som byggde på trosövertygelse i vid mening. Det skedde i anknytning till väckelse och nästa kapitel lyfter upp dessa frivilliga insatser i Danmark i slutet av 1800-talet.

Det sista bidraget i antologin diskuterar sambandet mellan välfärdssamhällen och den lutherska hushållstanken, men också det faktum att man (främst i Sverige) varit förskonad från krig.

Ambitionen hos redaktörerna är att visa på samband mellan historiska skeenden och specifika lutherska tolkningar. Vilken påverkan har lutherska tolkningar och tankemönster haft i formandet av socialt ansvarstagande i Norden i såväl historia som samtid? Boken bidrar i allra högsta grad till en mångsidig belysning av detta. Den öppnar upp många komplexa samband på ett både kritiskt och konstruktivt sätt. Socialt ansvar och det lutherska går som en röd tråd och vindlar genom alla kapitel. Samtliga kapitel bidrar med intressanta och konkreta material och exempel. Förståelse av de lutherska motiven ger en fördjupad förståelse för hur teologiska tankar utgör på olika sätt i olika tider en drivkraft för social sammanhållning. Samtidigt visas att teologin inte endast är ”till nytta”, utan utmanar och uppmanar till en omsorg som annars kanske skulle gå förlorad. Genom att

gå bortom 1800-talets våg av filantropi (som riskerar att ses som den enda formen för religiöst motiverat socialt ansvarstagande) synliggörs ett socialt ansvarstagande kopplat till en människosyn som är mer kollektiv än filantropins beroende av individualistisk syn på givande till enskilda fattiga. Det öppnar för etikens aspekter, där välfärd är mer än fördelningspolitik och där människor involveras genom tankar om dygd, plikt, kall och kanske livsmening.

Boken är av central betydelse för den som är intresserad av det nordiska välfärdssamhällets kopplingar till den lutherska teologin, men också för den som är intresserad av socialt ansvarstagande mer generellt. Hur det motiveras och kommer till uttryck både i personliga relationer, lagstiftning, vardagsliv och kyrka. Eftersom denna röda tråd går genom alla bidrag kan antologin fungera mycket väl som kurslitteratur på en fördjupande kurs i praktisk teologi, i synnerhet om den relateras till diakonalt arbete. Både forskare, studenter och den allmänt intresserade kommer att ha glädje av att läsa de varierade bidrag som ger nya perspektiv och ny kunskap och därmed väcker frågor som kan belysa samtida utmaningar vad gäller socialt ansvar, omsorg och ömsesidighet.

*Cecilia Nahmfeldt
Docent, Uppsala*

DOI: 10.51619/stk.19814.24951

Reinhard G. Kratz. *Die Propheten der Bibel: Geschichte und Wirkung*. München: C.H. Beck. 2022. 236 s.

Det speciella med Gamla testamentet är inte i första hand dess innehåll, utan dess existens. Inget av grannfolken har efterlämnat någon sådan skriftsamling. När de försvann från den politiska kartan dog med tiden deras religioner ut. Men Israels gudstro är i dag spridd över hela världen genom judendom och kristendom, i viss mån även genom islam, de tre religioner som räknar Abraham som en fader. Varför fick Israels religion en

så annorlunda fortsättning än Ammons eller Moabs?

Det beror på profeterna, lyder ett kort svar. En som ägnat energi och skarpsinne åt att precisera det är Göttingenprofessorn Reinhard G. Kratz, dels i en lång rad artiklar, dels i översikten *Die Propheten der Bibel*, en utvidgad upplaga av *Die Propheten Israels* (2003), i engelsk översättning *The Prophets of Israel* (2015). Boken är enkelt och överskådligt upplagd. Efter två kapitel om profetism i den antika Orienten och i Israel utanför profetböckerna kommer man till centrum, profetböckernas ursprung och framväxt, i tidsföljd: profeterna i assyrisk tid (Jesaja, Hosea, Amos), babylonisk tid (Jeremia med flera) och persisk-hellenistisk tid (Jes. 40–66, Haggai, Sakarja med flera). Därpå följer ett kapitel om Daniel och till sist det nya i denna upplaga, två kapitel om verkningshistorien i Qumran respektive Nya testamentet, rabbinisk judendom, kristendom (fram till 1900-talets befrielsesteologi) och islam.

Kratz betonar skillnaden mellan historiska och litterära profeter; hans huvudintresse gäller de senare, profetböckerna. Vad Jesaja yttrade upptar inte mycket av de 66 kapitlen i Jesajas bok. Man får komma fram till det genom litterärkritisk analys av texterna och analogislut från vad vi vet om profeter hos grannfolken, helst utan att i förväg bestämma sig för att vänta mer av Israels profeter än av deras samtida kolleger.

Profeterna i Främländsk Orient var knutna till hov eller tempel. De är främst kända genom två riksarkiv, ett från 1700-talet f.Kr. (Mari), ett från 600-talet f.Kr. (Nineve) med brev som återger profetord, i regel riktade till kungen. Budskapen tröstar, förmanar och varnar; syftet är att stödja staten. Profetorden citeras inte ordagrant; Kratz nämner ett fall där samma orakel finns i tre olika versioner. Övergången från tal till skrift tenderar att förändra lydelsen. Av samma typ var skriftprofeternas föregångare i Israel och Juda som de framträder i Samuels- och Kungaböckerna, bakom teologiska bearbetningar:

”kungamakare och undergörare” med Kratz rubrik.

Dessa profeter gav inte upphov till några böcker och deras budskap har ingen likhet med de bibliska domsprofeternas förkunnelse av Guds obönhörliga dom över sitt eget folk. Hur blev profetismen sådan i Israel?

Avsnittet om Jesaja ger ett exempel på hur Kratz svarar. På 730-talet medförde Assyriens expansion västerut oro och oreda i de småstater som låg i vägen. Syrien och Israel angrep Juda för att byta ut dess Assyrienvänlige kung. I den situationen passar de två frälsningsoraklen i Jes. 8:1–4 med början: ”Jhvh sade till mig: Tag en stor tavla och rista med outplånlig skrift: Snart rov, strax byte.” Innebörden är, liksom i löftena till kungen i Jes. 7:4 och 7:7, att Jhvh ska avvärja angreppet. Så långt talar Jesaja som en normal profet. Och snart föll Syrien och Israel för Assyrien, som därmed visade sig vara Guds verktyg.

Men i Jes. 8:5–8 följer en överraskande fortsättning om att Jhvh också ska låta Assyrien ”välla fram över Juda”. När Assyrien erövrade Israel 732–722 f.Kr. betydde det att Israels Gud, Samarias Jhvh, förlorade, medan Judas Gud, Jerusalems Jhvh, och hans profet Jesaja fick rätt. Jes. 8:5–8 håller fast vid att Jhvh står bakom Assyrien och drar av Assyriens angrepp på Juda den chockerande slutsatsen att Jhvh angriper Juda. I Jes. 8:5–8, och än mer genom det märkliga uppdraget i Jes. 6 att förstocka folket, förvandlas Jesaja till domsprofet. Förvandlingen kan återgå på profeten själv, som i sådant fall var sin förste omtolkare, men Kratz menar att den förutsätter en längre tid av teologisk reflektion och återför den hellre på dem som på 600-talet samlat och utlagt Jesajas ord. De började se Israels Jhvh och Judas Jhvh som en och samma Gud och Israel och Juda som ett och samma folk, ”Israels båda hus” (Jes. 8:14). Här ligger fröet till att ”Israel” blev namnet för båda de fallna rikenas efterkommande, som i 5 Mos. 6:4: ”Hör Israel! Jhvh är vår (gemensamma) Gud. Jhvh är en (inte två).” Och här ligger fröet till att Jhvh inte gick under med sina stater. Det var han som

styrde, inte Assyriens gudar. Det var honom det gällde att hoppas på även i katastrofen, ”Jhvh, som döljer sitt ansikte för Jakobs hus” (Jes. 8:17). Så överlevde Israels gudstro i en förvandlad form.

Utifrån den första samlingen i Jes. 6–8 har Jesajas bok sedan vuxit under sekler genom tillägg som aktualiserar och omadresserar Guds ord till ständigt nya generationer av Guds folk. Kratz ger en överskådlig bild av hela processen, här liksom i andra profetböcker, tills man på 200- eller 100-talet f.Kr. slutade skriva in sina nytolkningar och utläggningen fortsatte utanför den hebreiska bibeln.

Framför allt fortsatte den i Qumran och hos de Kristustroende, två judiska riktningar där profetböckerna spelar stor roll. Bakom Nya testamentet ser Kratz dessutom en liknande tankefigur som hos domsprofeterna. Liksom den profetiska traditionen börjar den kristna med att gudsförhållandet bryts. Guds dom över Israel och Juda motsvaras av korset. Så länge man inte ser Guds räddande makt i skeendet råder förtvivlan (jämför Jes. 40:27, Matt. 27:46 och Luk. 24:21). Men när brottet tolkas som Guds verk kan ett nytt liv börja inför den Gud som dömer och räddar. ”På denna grundval har hela Gamla och Nya testamentets tradition byggts upp” (s. 174).

Kratz bok är i bästa mening populärvetenskaplig: lättläst men innehållsrik, kräver inga förkunskaper men ger substantiell information, har inga noter men en rikhaltig bibliografi som inkluderar de detaljanalyser av Kratz och andra som framställningen bygger på. Boken är typisk för de senaste decenniernas förskjutning av intresset från profeterna till böckerna, till hur dessa vuxit fram i samspel mellan politiska och sociala förändringar och teologisk reflektion. Profeterna själva försöker man se som normala orientaliska profeter utan att anta att de var av annat slag i Israel och Juda.

Om försöken lyckas kan ibland diskuteras men i stort är nog tendensen riktig. Det är delvis en återgång till Julius Wellhausens (1844–1918) bild av utvecklingen, med ett

avgörande brott vid de båda rikenas undergång 722 och 587 f.Kr. Dessförinnan skilde sig religionen i Israel och Juda, med Jhvh som statsgud, inte fundamentalt från Moabs, där Kemosh var statsgud och så vidare. Därefter framträder något nytt: gudsfolket Israel som är en religionsgemenskap, judendomen, ett folk som är utan stat men har en egen särpräglad, med tiden monoteistisk gudstro. Profeternas nyckelroll i denna process och i Bibelns framväxt blir ovanligt klar i Kratz perspektivrika helhetsbild av profetismen.

Erik Aurelius

Professor emeritus, Lund

DOI: 10.51619/stk.v98i4.24952

Amanda Lagerkvist. *Existential Media: A Media Theory of the Limit Situation*. New York: Oxford University Press. 2022. 239 s.

I takt med den ökade digitaliseringen av samhället har medievetenskapen ställts inför nya frågor av såväl psykologisk och sociologisk som filosofisk karaktär. Hur påverkas människan och hennes erfarenheter av världen av att stora delar av våra liv utspelar sig via digitala medier och på internet? Amanda Lagerkvist, professor i medie- och kommunikationsvetenskap vid Uppsala universitet, har gått i bräschen för ett nytt forskningsfält med namnet existentiella mediastudier, och hennes tredje monografi, *Existential Media: A Media Theory of the Limit Situation*, utgiven på Oxford University Press tidigare i år, framstår redan som något av ett nyckelverk på området.

Lagerkvist fördjupar sig omväxlande i empirisk forskning och teoretiska resonemang. Om hon står med ena foten i medievetenskapen står hon med den andra i den kontinentala filosofin. Hon kallar sig själv för ”mediefenomenolog” och återkommer i sina verk till tänkare som Martin Heidegger (1889–1976) och Hannah Arendt (1906–1975). Samtidigt är hon noga med att påpeka att hon inte är en filosof på jakt efter ontologiska sanningar, utan först och främst vill undersöka om